

תיקון מפגעי תברואה בשבת

רס"ן, הרב אביהוד שוורץ – רל"ש רבצ"ר

- א. השאלה ההלכתית
- ב. מעיין של בני העיר
- ג. ביאור שיטת ר' יוסי
- ד. התברואה במחנה הצבאי
- ה. סיכום ומסקנה

א. השאלה ההלכתית

באחד מבסיסי ההכשרה של צה"ל אירע פיצוץ בצינור מים ביום שישי בבוקר. הטיפול בתקלה היה מורכב, ונמשך אל תוך השבת. זרימת המים במחנה כולו הופסקה, וגורמי הבינוי הסיעו למקום עוד לפני כניסת השבת מיכלית ובה מי שתייה. עם זאת, היחידה כולה נותקה ממים, ובכלל זה גם חדרי השירותים, מה שהוביל לכך שחיילים וחיילות נאלצו להתפנות בחדרי שירותים מלוכלכים ומצחינים, או לחילופין להתפנות במרחב הפתוח ביחידה. במצב זה, נשאלה השאלה האם מותר להמשיך ולטפל בתקלה גם תוך כדי חילול שבת.

אילו היה צורך במי שתייה, ואי אפשר היה לפתור אותו בניוד מיכלית או בקבוקי מים מערב שבת, מסתבר שהיה מקום להתיר את המשך הטיפול בתקלה, שכן מחסור במי שתייה במשך שעות ארוכות ובאקלים חם מוגדר פיקוח נפש. כמו כן, במידה וניתן היה לתקן את התקלה על ידי עובדים שאינם יהודים, היה מקום להתיר, משום שאמירה לנכרי אסורה מדרבנן, והתירו איסורי דרבנן במקום "כבוד הבריות".¹

אך במקרה המדובר העובדים ששקדו על תיקון התקלה היו יהודים, ולא היתה אפשרות מעשית לגייס במקומם עובדים שאינם יהודים. על כן, כאמור, נשאלה השאלה האם ניתן להתיר במצב כזה איסורי תורה, עד שהתקלה תבוא על פתרונה, והמים ישובו לזרום בברזים ובחדרי השירותים.

לכאורה, הדרך היחידה להתיר איסורי תורה היא אם נגדיר את המצב כפיקוח נפש. באופן

1 מקור הדברים במסכת שבת פא, א, ובסוגיות נוספות. פוסקי הזמן התירו באופן די מוסכם פתיחת סתימה בשירותים: שמירת שבת כהלכה (פרק כג, סעיפים י-יא), ארחות שבת (פרק ח סעיף לא), פסקי תשובות (סימן שיב אות ד). נימוקם הוא ששירותים סתומים – יש בהם משום כבוד הבריות, ועל כן במקום שבו הצחנה רבה מותר לבצע פעולות שאסורות מדרבנן. וכאמור למעלה, בכלל זה גם אמירה לנכרי באיסור תורה.

פשוט, המקרה אינו עומד בגדרי "חולה לפנינו" או "סכנה לפנינו", ואולם כידוע, גדרי "פיקוח נפש ציבורי" נרחבים מגדרי פיקוח נפש של היחיד.² המקורות למושג "פיקוח נפש ציבורי" רבים ומגוונים, ומחייבים בירור הלכתי עצמאי. בדברינו כאן נתמקד בסוגיה אחת מהלכות "פיקוח נפש ציבורי", שלעניות דעתי ניתן למצוא בה הוכחה לשאלה שבפנינו. למעשה, תורף השאלה הוא האם ישנם מצבים שבהם שמירה על היגיינה נחשבת כפיקוח נפש. באנציקלופדיה ההלכתית רפואית הוסבר³:

"המושג היגיינה, שמקובל בין הבריות כמושג של שמירה על הניקיון בלבד, הוא למעשה מושג של תורת הבריאות ושמירת הבריאות. בניגוד לרפואה הפעילה, המתייחסת לאדם החולה, הרי ההיגיינה והרפואה המונעת מתייחסת לאדם הבריא, ומטרתו של ענף ההיגיינה היא שמירת הבריאות וסילוק הסכנות המאיימות עליה".⁴

את דברינו אבקש למקד במובן העממי של המונח "היגיינה", דהיינו נושאים הקשורים לשמירה על תברואה נאותה וניקיון בסיסי. נושאים אלה באים לידי ביטוי בהמשך אותו ערך באנציקלופדיה שם, בדוגמאות שונות כגון הדעה שנטילת ידיים לסעודה נחוצה משום נקיות⁵, או באיסור שנפסק בשולחן ערוך⁶ להעביר כוס "מפה לפה", מה שעלול להעביר מחלות. השאלה העומדת בפנינו היא האם תברואה ונקיות של רבים עשויה להגיע עד כדי "פיקוח נפש ציבורי"?

ב. מעיין של בני העיר

המשנה בתחילת פרק י"א ממסכת נדרים עוסקת בהגדרת הנדרים שאותם יכולים אב ובעל להפר. ככלל, מדובר רק על נדרים שיש בהם "עינוי נפש". נחלקו תנאים במשנה שם האם ניתן להפר נדר הקשור לרחיצת הגוף. הגמרא מבררת את מחלוקתם לאור מעמדה של רחיצת הגוף בשני תחומים הלכתיים אחרים.

התחום האחד הוא יום הכיפורים: אף שהרחיצה אסורה ביום הכיפורים, חייבים כרת רק על אכילה ושתייה, ומכאן שרחיצה מהווה "הפרת עינוי" ברמה נמוכה יותר.

2 ראה על כך בהרחבה בנספח "גדרי פיקוח נפש", לתורת המחנה שבת.

3 אנציקלופדיה ההלכתית רפואית כרך ב, ערך בריאות.

4 ראה גם מנחת אשר – קורונה, סימן ה. כותרת הסימן היא "חובת הנקיות (היגיינה) ורפואה מונעת", אך בפועל אין שם התייחסות הלכתית לנושאי תברואה וניקיון בסיסי, אלא לחובה הכללית לשמור על הגוף ולהימנע ממאכלים מזיקים ומפעולות נוספות שאינן בריאות.

5 תוספות חולין קו, א ד"ה מצוה; משנה ברורה סימן קנח ס"ק א.

6 אורח חיים סימן קע סעיף טז.

התחום השני קשור להתנהלות ציבורית במצב של מחסור במים, והוא הנוגע לענייננו, כדלהלן:

כלל גדול למדנו בגמרא במסכת בבא מציעא⁷: "חייך קודמין לחיי חברך". לכן, שניים שהלכו במדבר, ורק לאחד מהם יש מים – חיי קודמים. התוספתא⁸ מיישמת כלל זה גם בנוגע להתנהלות ציבורית במצב של מחסור במים, וקובעת שאם ישנו מעיין הסמוך לעיר אחת, היא רשאית לשתות את מימיו, ואינה חייבת לחלוק אותם עם עיר סמוכה הסובלת אף היא ממחסור במים⁹.

ההכרעה לטובת עיר אחת על פני עיר אחרת, כאשר שתיהן סובלות ממחסור במי שתייה, מבוססת על הכלל "חייך קודמין". לכאורה, פשוט וברור שהדברים אמורים רק מפאת היבטי פיקוח נפש שבדבר. לפיכך, כאשר בעיר אחת יש מספיק מי שתייה לאדם אך קיים מחסור במי שתייה לצרכים אחרים, העיר הסמוכה הזקוקה למי שתייה – קודמת.

אלא, שאותה הסוגיה בנדרים¹⁰ מצטטת את המשך התוספתא שם מצאנו עמדה מפתיעה מפיו של ר' יוסי:

"מעיין של בני העיר וכו' חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן, רבי יוסי אומר: כביסתן קודמת לחיי אחרים".

ר' יוסי קובע, שבני העיר רשאים להשתמש במים לכביסה, אף שבעיר סמוכה קיים מחסור במי שתייה. לשון אחרת, הכביסה נחשבת צורך חיוני לא פחות משתייה, וגם ביחס עליה יש לומר "חייך קודמין".

הגמרא עומדת על כך שדברי ר' יוסי מחודשים עד כדי כך שאיסי בר יהודה, מגדולי החכמים, נמנע מהשתתפות בשיעוריו של ר' יוסי, משום שלא ירד לסוף דעתו בעניין זה. בנו של ר' יוסי הסביר שעמדת אביו רמוזה בפסוקי התורה אודות ה"מגרשים" שסביב ערי הלויים¹¹, ומהם יש להסיק שהכביסה היא "חיותא", כלומר צורך חיוני לתושבי העיר¹².

בעניין הפרת נדרים, קבע ר' יוסי שנדר על רחיצה לא נחשב כנדר של "עינוי נפש". ומקשה הגמרא: אם רחיצה, שהיא צורך היגייני בסיסי, אינה נחשבת "עינוי נפש" לדעת ר' יוסי,

7 דף סב, א.

8 בבא מציעא יא, לג-לז.

9 זכות העיר במעיינות שבתחומה היא אחת מן התקנות שתיקן יהושע בן נון ובית דינו כשחילקו את ארץ ישראל (בבא קמא פא, א. רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק ה הלכה ג).

10 דף פ, ב.

11 במדבר לה, א-ה.

12 אותו מעשה, המביע את החדשנות הרבה בעמדת ר' יוסי, מובא בשניונים אחדים בירושלמי (נדרים פרק יא הלכה א; שביעית פרק ח הלכה ה).

מדוע הוא רואה בכביסה, שגם היא צורך היגייני, פיקוח נפש של ממש המאפשר לבני עיר אחת לתעדף את כביסתם על פני מי שתייה לעיר אחרת? ! על כך משיבה הגמרא¹³ :
 "כביסה אלימא לר' יוסי, דאמר שמואל האי ערבוביתא דרישא מתיא לידי עוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא מתיא לידי שיחני וכיבי".

ומסביר רש"י:

"ערבוביתא דרישא - עפרורית שמתכנס לאדם בראשו שאינו רוחץ" וכו'
 ערבוביתא דמאני - שנושא בגדים שאינו רוחצן עד ששחורין הרבה וכו'
 ערבוביתא דגופא - זוהמא הבאה על בשרו של אדם מחמת זיעה שאינו רוחץ".

"ערבוביתא" לסוגיה היא תוצאה של חוסר היגיינה, הנובעת מאי-הקפדה על רחיצה או על כיבוס בגדים. הפורענות הנובעת מ"ערבוביתא" בבגדים היא החמורה מביין כל הפורענויות, ובלשון רש"י: "וזהו שעמומיתא - קשה מכולן", ועל כן ר' יוסי מתעדף את כביסתן על פני חיי אחרים.

ג. ביאור שיטת ר' יוסי

המסקנה העולה מן הסוגיה היא שלדעת ר' יוסי, אי-הקפדה על היגיינה באופן כללי, ובאופן ספציפי ביחס לכיבוס בגדים, חמורה מאוד, ובכוחה לדחות אפילו צורך חיוני למי שתייה בעיר סמוכה.

אלא, שעדיין יש מקום להתלבט האם לדעת ר' יוסי אי-הקפדה על כביסה נחשבת פיקוח נפש. בכך נחלקו ראשונים ואחרונים, כדלהלן.

א. צער גדול

רש"י בהמשך דבריו כתב:

"דאי לא מכבסי בגדיהן איכא צערא דחיותם, היינו נמי ערבוביתא דאמר לעיל".

13 נדרים פא, א.

14 ראה תוספות ור"ן שם שהסבירו עניין זה על אדם שאינו מסתרק, ולא שאינו מתרחץ. ביחס לערבוביתא דמאני וערבוביתא דגופא, מסכימים הר"ן והתוספות עם פירוש רש"י שהדבר קשור לאי-רחיצה. רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס מציין שרבינו יונה בברכות (דף ט, א מדפי הרי"ף, ד"ה אסטניס) מפרש כפירוש רש"י בעניין ערבוביתא דרישא. אגב, רבינו יונה שם מצטט את פירוש רבינו חננאל, שלפחות ביחס לאדם אסטניס, הימנעות מרחיצה עשויה להיות מוגדרת כ"סכנה". לא ברור האם כוונתו לפיקוח נפש גמור, ובכל מקרה רבינו יונה דוחה את דבריו בפירוש הסוגיה שם.

כלומר, עם כל חומרתה של "ערבוביתא" היא אינה אלא "צער", אך אין לראות בה פיקוח נפש של ממש. בסיגנון שונה מעט כתב המאירי¹⁵:

"שיש לכבוסה צורך גדול לבריאות הגוף".

דרך זו היא המקובלת בין האחרונים לפירוש דברי ר' יוסי. כך, למשל, במסגרת דיון אודות חובתו של אדם להכניס עצמו בסכנה או בספק סכנה למען זולתו, כתב המנחת חינוך¹⁶:

"ובנדרים מבואר פלוגתא דר' יוסי סובר אפילו כביסתו וחיי חבירו כביסתו קודמת מחמת צערא דגופא טובא, וחכמים פליגי דחיי חבירו עדיף מצערו אבל להכניס עצמו בספק סכנה נראה דאינו צריך".

מדברי המנחת חינוך משמע, שחכמים אכן דוחים את דעת ר' יוסי משום שהם מבינים שההימנעות מכביסה לשיטתו אינה אלא "צער גדול"¹⁷, ואין להכניס את חיי חבירו לסכנה משום צער.

אם אמנם נפרש כך את דעת ר' יוסי, נמצא שהוא מחדש חידוש גדול, ולפיו צער או דוחק של אדם קודם לחיי חבירו. חידוש זה משתמע גם מגוף דברי התוספתא¹⁸, שם נאמר:

"בהמתן חיי אחרים הן קודמין לבהמתן, ר' יוסי אומר בהמתן קודמת לחיי אחרים".

הצורך במי שתייה לבעלי חיים בוודאי לא נחשב כפיקוח נפש, ואף על פי כן ר' יוסי מקדימו לחיי אחרים.

אלא, שבשו"ת אחיעזר¹⁹ כתב שפרשנות זו בדברי ר' יוסי "אינה עולה על הדעת": הייתכן שאדם ידאג לבהמתו או לכביסתו גם במחיר של פגיעה של ממש בחיי אדם?! האחיעזר מבהיר, שעל כרחנו להסביר שר' יוסי מדבר על מקרה שבו המחסור במי שתייה איננו בכלל פיקוח נפש:

15 נדרים פ, ב ד"ה שתי עיירות.

16 מצווה רצו ס"ק לב.

17 כך משמע גם מדברי הבית שמואל על השולחן ערוך אבן העזר (סימן פ ס"ק טו), אגב דיון בעניין אחר.

18 תוספתא בבא מציעא יא, לג.

19 חלק ב, יורה דעה סימן כג. התשובה שם עוסקת בקדימויות בחלוקת צדקה. ומעשה שהיה כך היה: בכמה בתי כנסת בליטא נערכה מגבית לסיוע בשיקום כלכלי של כמה ערים שנפגעו בשריפה. לאחר שהכסף נאסף, התברר שהמצב בירושלים עיר הקודש קשה מנשוא עד כדי חרפת רעב, עקב התפרצות מגיפת כולירע (התשובה נכתבה בט"ו בכסלו תרס"ג, 1902). לאחר דיון ארוך בהלכות "שינוי בצדקה", קובע האחיעזר כי מציאות זו דומה ל"כביסתן וחיי אחרים": בירושלים מדובר על סכנת חיים של ממש, בעוד שבערי ליטא מדובר על "פרנסה והרווחה" ושיקום כלכלי. לכן, הוא פוסק להעביר את הכסף לירושלים.

"על כרחך מיירי ביש אפשרות להביא לחם ומים ממקום אחר, אבל בחשש סכנה גמורה אינו עולה על הדעת".

מבט זה מאיר את הסוגיה כולה באור שונה: לא עסקינן כלל ועיקר במצב שבו בעיר הסמוכה אנשים יגוועו בצמא. המדובר על טורח ומאמץ לאספקת מי שתייה לאותה העיר, ובזה סבור ר' יוסי שבהמתן או כביסתן של בני העיר הראשונה קודמים. כך פירש את הדברים גם רבי יחזקאל אברמסקי²⁰:

"אבל לא היו גוועים בצמא מבלעדי המים האלה בהיות להם מעט מים כדי לשבור צמאונם. ובאופן כזה פליג רבי יוסי, וסובר בהמתן קודמת לחיי אחרים".

דומני, שזה הפירוש הרווח בין הפוסקים, ובו אחזו בשו"ת אגרות משה²¹ ובשו"ת יביע אומר²². התשובה הראשונה ביביע אומר עוסקת בעניין תרומת כלייה (ספק סכנה למען הצלת הזולת), והתשובה השנייה עוסקת ב"מבצע אנטבה לאור ההלכה". בשתי התשובות הגר"ע יוסף מצטט כדרכו בקודש מקורות רבים מאוד מדברי האחרונים (ואף מקור יחסית נדיר מדברי הראשונים, מספר "יחוסי תנאים ואמוראים"), שכולם פירשו את הסוגיה כנ"ל שאינה עוסקת בפיקוח נפש של ממש בעיר הסמוכה, אלא רק בטירחה ובמאמץ לאספקת מים.

ב. ספק פיקוח נפש

אף שפירושם של האחיעזר והחזון יחזקאל מתאים מאוד לגירסת התוספתא, שם ר' יוסי מבכר את בהמתן וכביסתן של בני העיר על פני חיי אחרים, הרי שמפשט סוגיית הגמרא, שמתמקדת בחשיבותה ובמשמעותה של הכביסה שהיא "אלימא", נראה יותר שלדעתו כביסה אכן נתפסת לעיתים כשוות ערך לפיקוח נפש של ממש. מסקנה כזו מפורשת בדבריו של הנצי"ב.

ברמב"ם ובשולחן ערוך אין התייחסות או הכרעה במחלוקת בין ר' יוסי וחכמים²³. כללי הפסיקה בדבר "יחיד ורבים" מכריעים, לכאורה, כדעת חכמים, וכך מפורש במאירי בנדריים שם, שההלכה כחכמים שחיי אחרים קודמים לכביסתם.

עם זאת, בשאלות דרב אחאי לפרשת ראה²⁴, אגב מצות הצדקה והאחריות של אדם לזולתו, הכריע מפורשות כדעת ר' יוסי:

20 חזון יחזקאל על התוספתא בבא מציעא שם.

21 יורה דעה חלק א סימן קמה.

22 חושן משפט חלק ט סימן יב אות ו; חושן משפט חלק י, סימן ו אות י.

23 הראשונים נחלקו בהכרעת ההלכה בעניין הפרת נדרי רחיצה – ראה ר"ן נדרים פא, א ד"ה אלא לאו.

24 שאלות דרב אחאי, קמז.

"ואילו בני מתא דכרו נהרא ואית מתא אחריתי דלית להון מיא, מיתבעי להון למיתן להון מיא למישתי דכתיב וחי אחיך עמך וכו' ואי ליכא בההוא למישתי אינון ובני מתא אחריתי חייהון קודמין לחיי אחרים וכו' והילכתא כביסה שלהן קודם לחיי אחרים וכו' והילכתא הוויא חיותא וחייהון לחיי אחרים חייהון קודמת לחיי אחרים וכן הילכתא".

הנצי"ב בפירושו "העמק שאלה"²⁵ דן בשאלה מדוע הכריע השאלות כר' יוסי נגד חכמים, ובהמשך דבריו מבהיר את יסוד המחלוקת:

"ועל כרחק טעמא דר' יוסי וכו' דהשווה בהמתם לגופן, ובהמתו של אדם הוא חייו של אדם המהלך בדרך, אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא. והכי נמי אי אפשר שלא ילכו בדרך לצורך פרנסתם ואם כן הוא חייהם וכו' ונראה דודאי אינו דומה סכנת צמא לסכנת בהמתן וכביסתן, דסכנת צמא ברור שימותו בצמא מה שאין כן בהמתן וכביסתן אפשר שיבואו לידי סכנה, אבל כמה בני אדם הולכין בדרך בלא בהמה ואינו מסתגף, וכמה בני אדם אינם באים לידי שיעמום בהעדר הכביסה. אלא דמכל מקום ספק סכנת נפשות הוא, וסבירא ליה לתנא קמא דחייב להיכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חבירו וכו' הלכה כר' יוסי דאין להיכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חבירו".

לדעת הנצי"ב, מחסור במים לכביסה איננו פיקוח נפש גמור, ואולם הוא לא יצא מכלל ספק פיקוח נפש. לדבריו, זו בדיוק מחלוקת התנאים: חכמים סבורים שבני העיר נדרשים להיכנס לספק פיקוח נפש כדי להציל את בני העיר הסמוכה מסכנה ודאית. ר' יוסי, שהלכה כמותו, סבור שאדם אינו נדרש להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חבירו מסכנה ודאית.

ג. פיקוח נפש ציבורי

הרב פרופ' משנה דוד טנדלר, חתנו של הגר"מ פיינשטיין, ותלמיד חכם מובהק ואיש תורה ומדע בפני עצמו, מצטט את פירושו של הנצי"ב אך מעיר שגם לשיטתו "נשאת התמיהה": האם החשש מפני סכנה בהעדר מי-כביסה אכן מוגדר ספק פיקוח נפש, עד כדי דחיית פיקוח נפש של מחסור במי שתייה? לדעת הרב טנדלר, התשובה על כך חיובית, אלא שהיא מבוססת על יסוד פיקוח נפש ציבורי שבו עסקינן, וכך כותב²⁶:

²⁵ העמק שאלה שם, ס"ק ד.

²⁶ "בעיות בקדימה בהצלה", בתוך ספר "כבוד הרב" – קובץ מאמרים לכבודו של הגר"ד סולוביצ'יק, ניו-יורק תשד"מ, עמוד 168.

"ישנם שני מקורות בש"ס משם יש להסיק שאין לפסוק לחברה כמו שפוסקים ליחיד וכו' והנה הלכה זו תמוהה מאוד איך אפשר לפטור עצמו מחיוב הצלה ולראות במות חברו בצמא בטענה דאם יתן לחבירו מים לשתייה לא יהיה לעצמו מים לכיבוס בגדיו, ובמשך של חודשיים יבוא לידי צער של שיעמום?! וכו' אבל בסוגיא דידן דמעייין של בני העיר זהו אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק. בהגדרת חברה ומדינה שיש אחריות לדורות שעדיין לא נולדו, העתיד והווה חד הוא. ואם כן אי-כיבוס בגדים יביא במשך הזמן לודאי פיקוח נפש לא רק לספק פיקוח נפש, ואם כן הסכנה לפי חשבון החברה היא מיידית ולא פוטנציאלית."

לפנינו ניסוח קולע ומעמיק לתפיסת פיקוח נפש ציבורי, בדגש על חששות עתידיים. מפגע היגיני של הימנעות מכביסה בוודאי אינו מוגדר כפיקוח נפש מצד "חולה לפנינו" או "סכנה לפנינו", והחשש במהותו הוא חשש עתידי²⁷. על כן, ברור שמי שתייה קודמים למי כביסה. אך ר' יוסי אינו עוסק בשאלה של יחידים, אלא ב"מעייין של בני העיר". כפי שמסביר הרב טנדלר, פיקוח נפש לרבים מחייב בחינה מחודשת של גבולות העתיד וההווה, וגם סכנה עתידית נתפסת כסכנה גמורה כאשר היא נוגעת לרבים.

בשו"ת דברי יציב²⁸ העלה אף הוא אפשרות להבנה זו בדעת ר' יוסי, ואף קישר אותה לסוגיה שרבים ראו בה את יסוד היסודות לגדרי "פיקוח נפש ציבורי" – סוגיית גחלת של מתכת²⁹:

"וגם לפי פשטות משמעות ש"ס דילן דמשום צער קאמר, אפשר דשאני צערא דרבים, עיין שבת מ"ב ע"א מכבין גחלת של מתכת ברה"ר בשביל שלא יזוקו בה רבים. וברמב"ן שם דשמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל וכו' ויש לומר דהכא נמי בצער של רבים שייך עכ"פ לומר דחייהם קודמין ודו"ק היטב".

לדעת הדברי יציב, ניתן למתוח קו ברור בין שיטת בה"ג ורבינו חננאל בסוגיית גחלת לשיטת השאילתות בסוגיית מעין של בני העיר. נמצא איפוא, שעל פי דרכם של הדברי יציב והרב טנדלר, דעת ר' יוסי בסוגיית מעייין של בני העיר, שלפי השאילתות היא הדעה שהתקבלה להלכה, הינה דוגמה למה שהגדיר הראי"ה קוק³⁰: "שרידים ממשפטי המלוכה שהם אינם

27 כפי שהוזכר לעיל, הגמרא משלבת בדיון גם את עניין עינוי יום הכיפורים. בהקשר זה מדגישים התוספות שם (גדרים פ, ב ד"ה מילתא) שברור שמניעת רחיצה, וכנראה גם כביסה, אינה משמעותית ביום אחד, אלא רק בליכלוך ובזוהמה מצטברים.

28 חושן משפט סימן עט אות כו.

29 על חשיבותה של סוגיה זו ראו, למשל, שו"ת מנחת שלמה תניינא ל"ז; עמוד הימיני סימן י"ז ועוד.

30 שו"ת משפט כהן סימן כמג.

על פי גדרי התורה של הלכות יחיד". לאמור – אף שהימנעות מכביסה או מפעילות היגינה אחרת אינה נחשבת כפיקוח נפש לאדם פרטי, הרי שכאשר מדובר על מפגע תברואתי לציבור גדול, הגדרים רחבים יותר, ובמצבים מסויימים הדבר יוגדר כפיקוח נפש.

ד. התברואה במחנה הצבאי

חשוב לציין שכאשר מדובר על מחנה צבאי, החובה לשמור על ניקיון והיגינה הופכת משמעותית אף יותר. מצות עשה מן התורה להתקין יד ויתד, ולוודא שהלוחמים עושים את צרכיהם במקום מוגדר מחוץ למחנה. בספר החינוך³¹ מבואר:

"וראו להם לעמוד בנקיות כאשר ידוע ומפורסם שהנקיות מדה מן המדות הטובות המביאה לידי רוח הקדש וכו'. וגם יש בזה שבח לאומה כי יבואו אליהם מלאכי גוי ויראו מחניהם קדוש ונקי מכל טינוף".

מחנה נקי ממפגעים תברואתיים הוא מחנה קדוש יותר, ואף מרשים יותר בעיני העמים. זאת, בנוסף לשיקול המעשי, שלפיו התפרצות תחלואה זו או אחרת כתוצאה מחוסר היגינה במחנה הצבאי עלולה לפגוע פגיעה משמעותית בכשירות המבצעית (אם כי בנידון שלפנינו המדובר היה על יחידה מתאמנת). מזווית אחרת: חיילים הנדרשים לפעילות מבצעית עלולים להתאפק שעות ארוכות כאשר ישנה תקלת מים או ביוב, וגם לכך עשויה להיות השפעה מבצעית.

דומני, ששיקולים אלה בוודאי מצטרפים ליסוד העקרוני בדבר משמעות המפגע התברואתי לרבים, אשר מתיר בדלית ברירה תיקון תקלת מים או ביוב בבסיס מבצעי, כאשר אין אף פיתרון חלופי ואין אפשרות לתקן על ידי אינו יהודי. ואמנם, כאשר במהלך מבצע "צוק איתן" התעוררה שאלה של שינוע שירותים ניידים ללוחמים בשטחי הכינוס, נועצנו בדבר עם כמה פוסקי הלכה חשובים, והם הסכימו שאם לא הספיקו לשנע אותם מבעוד מועד, יש מקום להתיר זאת גם בעיצומה של השבת.

היות שעסקנו במשמעות של כביסה ובגדים נקיים כחלק מן ההיגינה, יש מקום לצטט את עדותו של הרב רא"ם הכהן על פסק מעניין שפסק לו הגרש"ז אויערבך³²:

"סיפרתי לרב שבשבת שהיתה אחרי הפסקת האש הביאו לנו בגדים נקיים. שאלתי את הרב מהו דין השימוש בבגדים? כאשר התחלתי להציג בפני הרב את מכלול השיטות בעניין איסור הנאה מחילול שבת, הפסיק אותי הרב ואמר

31 מצוה תקסו.

32 מתוך הספר "ועלהו לא יבול" – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, כרך שני עמוד ריב.

לי בתקיפות רבה: בוודאי שצריך לחלל שבת בשביל להביא בגדים נקיים לחיילים שנלחמים!

הרב החזיק בצווארון מעילו ואמר לי: אתה בעצמך תיסע להביא בגדים נקיים בשבת! חייל שהוא מלוכלך ובגדיו מלוכלכים לא ילחם טוב בגלל הלכלוך שהוא שרוי בו".

הגרשו"ז לא חשש מן המפגע התברואתי בכגדים מלוכלכים, אלא ביקש לחזק את רוחם ועמידתם של הלוחמים, כאשר יהיו להם בגדים נקיים. אף על פי כן, דבריו הנחרצים מצטרפים אף הם להבהרת חשיבותה של ההיגיינה והנקיות במחנה הצבאי, ולהצטרף להיתר שהוצג על יסוד שיטת ר' יוסי, ופסק השאלות בעניין מעיין של בני העיר.

ה. סיכום ומסקנה

כחיפוש במרשתת מצאתי שהרב דב ליאור נשאל שאלה דומה מאוד לזו שלפנינו, ולהלן תשובתו³³:

"זו באמת בעיה. במקרה כזה היה מותר על ידי נכרי. בדברים כאלה צריך להיעזר לפעמים על ידי מי שאינו בן ברית, שלא מחוייב בשמירת שבת, היות ואלו צרכי רבים. זה לא יותר גרוע מחולה שאין בו סכנה, אם יש שירותים עם ריחות קשים וזהו איזור עם ילדים ומותר בשביל ילדים לעשות דבר כזה. אבל על ידי ישראלים זו בעיה וכו' לכאורה נראה שזה לא פיקוח נפש על ידי ישראל להתיר איסור דאורייתא. אני לא רוצה לקבוע סופית כיון שאני לא יודע את כל הנתונים".

אין ספק, שהפיתרון של ביצוע המלאכה על ידי נכרי הוא הפיתרון המועדף. גם בספר פסקי תשובות³⁴ כתב שבתקלת ביוב "במוסד ציבורי" – ניתן להקל דווקא באמירה לנכרי. אולם לעניות דעתי, על יסוד דעת השאלות כפי שפירשה הדברי יציב והרב טנדלר מצד אחד, ועל יסוד חשיבותה של ההיגיינה במחנה הצבאית מצד שני, אפשר שיהיה מקום להקל בדלית ברירה גם באיסורי תורה. כמובן, ניתן לחשוב על חילוקים והבחנות בין המפגע התברואתי של מניעת כיבוס לדעת ר' יוסי, ובין המפגע כאשר השירותים אינם פעילים. אך למרות החילוקים, דומה שהעיקרון אחד: כאשר מדובר על מפגע תברואתי ציבורי, הנוגע לרבים (ועל אחת כמה וכמה אם הוא מצוי ברשות הרבים, כגון ביוב שעלה על גדותיו וזורם ברחובות), יש מקום לראותו מבחינה מסוימת כפיקוח נפש המתיר את תיקון התקלה בשבת.

33 פורסמה בט"ו באייר תשס"ח. <https://www.yeshiva.org.il/ask/35803>.

34 סימן שיד, הערה 58.